

GENETIKA ÉS GENOMIKA

Szerkesztette: Szalai Csaba

Szerzők:

1. fejezet: László Valéria

2., 3., 4., 6., 7. fejezetek: Tóth Sára

5. fejezet: Pap Erna

8., 9., 10., 11., 12., 13., 14. fejezetek: Szalai Csaba

15. fejezet: Falus András és Oberfrank Ferenc

A könyv a Semmelweis Egyetem orvostan-, gyógyszerész- és fogorvostan-hallgatók számára tartott 'Genetika és genomika' tárgy előadásainak és részben gyakorlatainak anyagát tartalmazza. A középiskolai genetikai és a biokémiából tanult molekuláris biológiai ismeretekre épülve a könyv a humángenetikának leginkább az orvostudományokhoz kapcsolódó részeit tárgyalja bővebben. A 15 fejezet egy része orvosi genetikával foglalkozik, de fejezetei ismertetik a genetikai információátadás folyamatát, citogenetikát, epigenetikát, fejlődés-genetikát, onkogenetikát, immunogenetikát, populációgenetikát, evolúciógenetikát, illetve a humángenetikából kinőtt új tudományágnak, a humángenomikának az alapismereteit, és alkalmazásait, például komplex betegségek vizsgálatában, farmakogenomikában, nutrigenomikában vagy a genom-környezet kölcsönhatásának tanulmányozásában. Mivel a genomika a rendszerbiológiai tudományokhoz tartozik, egy fejezet a rendszerbiológiai alapfogalmakat ismerteti, szintén orvosbiológiai, betegség-központú megközelítéssel. A modern humángenetika és genomika eredményei számos társadalmi, jogi és etikai problémát vetnek fel. Egy fejezet ez utóbbiakkal foglalkozik. Minden fejezet végén kérdések találhatók, amelyekkel az olvasók ellenőrizhetik, hogy megértették, feldolgozták-e a fejezet által közvetített ismereteket. Mivel e-könyvről van szó, bizonyos fogalmak nem kerülnek részletes ismertetésre, hanem néhol wikipédia-szerűen kapcsolva vannak a világhálón található részletesebb anyaghoz. A könyvet az egyetemi hallgatókon kívül mindazok figyelmébe is ajánljuk, akik igénylik, hogy orvosgenetikai és genomikai ismereteik naprakészek legyenek.

Kulcsszavak: Mitózis, meiózis, mutációk, polimorfizmusok, citogenetika, epigenetika, mendeli öröklődés, fejlődés-genetika, a nem genetikája, őssejtbiológia, onkogenetika, immunogenetika, humángenomika, komplex betegségek genomikája, genomikai módszerek, populációgenetika, evolúciógenetika, farmakogenomika, nutrigenetika, gén-környezet kölcsönhatás, rendszerbiológia, bioetika.

Typotex Kiadó

2013

COPYRIGHT: © Falus András, László Valéria, Oberfrank Ferenc, Pap Erna, Dr. Szalai Csaba, Tóth Sára, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

Creative Commons NonCommercial-NoDerivs 3.0 (CC BY-NC-ND 3.0)

A szerző nevének feltüntetése mellett nem kereskedelmi céllal szabadon másolható, terjeszthető, megjelentethető és előadható, de nem módosítható.

Szakmai lektor: Molnár Viktor; Csertex Kutatólaboratórium vezetője

ISBN 978 963 279 185 2

Készült a [Typotex Kiadó](#) gondozásában

Felelős vezető: Votisky Zsuzsa

Készült a TÁMOP-4.1.2/A/1-11/1-2011-0079 számú, „Konzorcium a biotechnológia és bioinformatika aktív tanulásáért” című projekt keretében.

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszachenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Tartalomjegyzék

1. A genetikai információ átadása	9
1.1. A sejtciklus és szabályozása	9
1.1.1. G ₀ -G ₁ átmenet.....	10
1.1.2. G ₁ -S átmenet, S-fázis.....	12
1.1.3. G ₂ -M átmenet.....	12
1.1.4. M-fázis.....	13
1.1.4.1. A kromoszóma szerkezete	14
1.1.4.2. A sejtmaghártya eltűnése és újraképződése	16
1.1.4.3. A mitotikus orsó felépítése és szerepe a mitózisban	16
1.1.4.4. A metafázis-anafázis átmenet	19
1.1.5. A citokinézis legfontosabb folyamatai	20
1.1.6. Ellenőrzési pontok	21
1.2. A meiózis	22
1.2.1. A meiózis szakaszai	22
1.2.2. Oogenezis.....	26
1.2.3. Spermatogenezis	26
1.2.4. Meiózis szabályozása	28
1.3. A fejezethez tartozó kérdések.....	29
2. Mutációk és polimorfizmusok.....	30
2.1. A mutációk csoportosítása	30
2.2. Génmutációk.....	32
2.3. DNS-hibajavítás (repair)	37
2.4. Mutagenitási vizsgálatok.....	39
2.5. A fejezethez tartozó kérdések.....	40
3. Citogenetika. Kromoszómamutációk	41
3.1. Szerkezeti kromoszómamutációk = strukturális kromoszómaaberrációk	42
3.1.1. Deléciók.....	42
3.1.2. Duplikációk	43
3.1.3. Transzlokációk	43
3.1.3.1. Reciprok transzlokációk	43
3.1.4. Inverziók.....	45
3.1.5. Gyűrű (ring) kromoszóma	45
3.1.6. Izokromoszóma.....	46
3.1.7. Dicentrikus kromoszóma	48
3.1.8. Acentrikus fragment.....	49
3.2. Számbeli kromoszómamutációk = numerikus aberrációk	49
3.2.1. Euploid kromoszómamutációk	49
3.2.2. Aneuploid kromoszómaaberrációk.....	50
3.2.3. A leggyakoribb számbeli kromoszóma-rendellenességek	51

3.2.3.1. 21-es triszómia	52
3.2.3.2. 13-as triszómia	52
3.2.3.3. 18-as triszómia	52
3.2.4. Nemi kromoszómák számbeli kromoszóma-rendellenességei	53
3.2.4.1. Turner-szindróma	53
3.2.4.2. Klinefelter-szindróma	53
3.2.4.3. Triplo X-szindróma	53
3.2.4.4. Dupla Y-szindróma, „szuper férfi”, Jacobs-szindróma	53
3.3. Uniparentális diszómia (UPD)	54
3.4. Mixoploid mutációk.....	54
3.4.1. Mozaicizmus	54
3.4.2. Kimérizmus.....	55
3.5. A fejezethez tartozó kérdések.....	56
4. Epigenetika.....	57
4.1. Epigenetikus változások – molekuláris módosulások.....	57
4.1.1. DNS-metiláció	57
4.1.2. CpG mint mutációs forrópont	58
4.1.3. Hisztonmódosulások.....	58
4.2. Nem-kódoló RNS-ek.....	59
4.3. Epigenetikus jelenségek	59
4.3.1. X-kromoszóma-inaktiváció.....	59
4.3.2. Genomikus imprinting.....	60
4.3.2.1. Imprintinggel összefüggő betegségek	61
4.3.2.2. Az imprinting célja	62
4.4. Az epigenetikai hatások jelentősége.....	62
4.5 A fejezethez tartozó kérdések.....	64
5. Mendeli öröklődés: autoszomális öröklődés	65
5.1. Bevezetés.....	65
5.2. Genetikai alapfogalmak, értelmezésük.....	67
5.3. Fogalmak/jelenségek, amelyek befolyásolják/árnyalják a klasszikus monogénnek vélt öröklődést.....	68
5.4. Autoszomális domináns öröklődés	71
5.4.1. Az autoszomális domináns (AD) öröklődés általános jellemzése	71
5.4.2. Struktúrgén mutációja által okozott betegségek	72
5.4.2.1. Marfan-szindróma.....	72
5.4.2.2. Osteogenesis imperfecta.....	72
5.4.3. Receptorgén mutációja által okozott betegségek	73
5.4.3.1. Achondroplasia.....	73
5.4.3.2. Familiáris hiperkoleszterinémia.....	73
5.4.3.3. Policisztás vese	73
5.4.4. Jelenleg ismeretlen funkciójú fehérjét kódoló gén mutációja.....	73
5.4.4.1. Huntington Chorea.....	73
5.4.5. Protoonkogének mutációja	74
5.4.6. Farmakogenetikai betegségek.....	74
5.4.6.1. Porfiria	74
5.4.6.2. Malignus hypertermia.....	74
5.5. Autoszomális recesszív öröklődés	74
5.5.1. Az autoszomális recesszív (AR) öröklődés általános jellemzése.....	74
5.5.2. Enzimopátiák.....	75

5.5.2.1. Fenilketonúria.....	75
5.5.2.2. Klasszikus albinizmus.....	75
5.5.2.3. Congenitális adrenalis hyperplasia.....	76
5.5.2.4. Xeroderma pigmentosum.....	76
5.5.3. Cisztás fibrózis.....	76
5.5.4. Hemoglobinopátiák.....	77
5.5.4.1. Sarlósejtes anémia.....	77
5.5.4.2. Thalassemiák.....	77
5.6. Gének és tumorok.....	77
5.7. Gének és gyógyszerek.....	78
5.8. Konklúzió.....	79
5.9. Kérdések.....	79
6. A nem szerepe az öröklődésben.....	81
6.1. X-kromoszómahoz kötött öröklődés.....	81
6.1.1. X-hez kötött domináns (XD) öröklődés.....	81
6.1.2. X-hez kötött recesszív (XR) öröklődés.....	82
6.2. Y-kromoszómahoz kötött (holandrikus) öröklődés.....	84
6.3. Nem által befolyásolt öröklődés.....	84
6.4. Nemre korlátozó öröklődés.....	84
6.5. Genomiális imprinting.....	85
6.6. Citoplazmatikus öröklődés.....	85
6.6.1. Anyai hatás.....	85
6.6.2. Mitokondriális öröklődés.....	85
6.7. Az X-kromoszóma inaktivációja.....	86
6.8. A fejezethez tartozó kérdések.....	87
7. Biológiai folyamatok genetikája.....	88
7.1. Fejlődésgenetika.....	88
7.1.1. Morfogének.....	89
7.1.2. Homeobox gének.....	89
7.2. A nem genetikája.....	89
7.2.1. A hímnem kialakulása emlősökben.....	90
7.2.2. A női nem kialakulása emlősökben.....	92
7.3. Össejtbiológia.....	93
7.4. Onkogenetika.....	94
7.4.1. Onkogének.....	94
7.4.2. Tumorszuppresszor gének.....	95
7.4.3. Anti-apoptotikus gének.....	95
7.4.4. Telomeráz.....	96
7.5. Immungenetika.....	96
7.6. A fejezethez tartozó kérdések.....	100
8. Bevezetés a genomikába.....	101
8.1. Genomika.....	101
8.2. Humán Genom Projekt.....	102
8.3. DNS-szekvenálás.....	103
8.4. Résztevők a humán genom projektben.....	105
8.5. A HGP néhány eredménye.....	105
8.6. A humán genom variációi.....	107
8.7. „Junk DNS” a humán genomban.....	110
8.8. Komparatív genomika.....	112

8.9. Irodalom	113
8.10. Fejezethez tartozó kérdések	114
9. A komplex betegségek genomikai megközelítése	116
9.1. Komplex betegségek általános jellemzői	116
9.2. Környezeti tényezők	117
9.3. Miért fontos kutatni a multifaktoriális betegségek genomikai hátterét?	117
9.4. Öröklődés bizonyítása.....	118
9.5. Az öröklődő hányad számítása	119
9.6. Multifaktoriális betegségek genomikai hátterének tisztázását nehezítő jellemzők	119
9.7. Genomikai módszerek fejlődése, nehézségek.....	121
9.8. Ritka variációk problémája	122
9.9. Epigenetikai problémák	123
9.10. A genom véletlenszerű viselkedése.....	123
9.11. Statisztikai problémák.....	123
9.12. Megoldáshoz közelítő utak.....	124
9.13. Miért gyakoribbak manapság a multifaktoriális betegségek?	125
9.13.1. Takarékosgén-hipotézis	126
9.13.2. Tisztasághipotézis	127
9.13.3. További elméletek	128
9.14. Irodalom.....	129
9.15. Fejezethez tartozó kérdések	129
10. Betegségek genomikai vizsgálati módszerei	131
10.1. Genetikai markerek	131
10.2. Betegségek genomikai hátterének vizsgálati módszerei	132
10.2.1. Genetikai variációk szerepének vizsgálata betegségekben.....	132
10.2.2. GWAS	134
10.2.3. GWAS-eredmények értékelése	135
10.2.4. Parciális genomszűrések	136
10.2.5. Pozicionális klónozás	136
10.2.6. Személyre szabott genomika.....	136
10.2.7. Újgenerációs szekvenálás (NGS).....	138
10.2.8. Génexpresszió-mérés.....	138
10.2.9. Egyéb mikroarray-alapú módszerek.....	139
10.3. Állatmodellek.....	140
10.3.1. Állatmodellek előnyei	140
10.3.2. Állatmodellek hátrányai.....	141
10.3.3. Kísérleti betegségmodellek.....	142
10.4. Irodalom.....	142
10.5. Fejezethez tartozó kérdések	143
11. Populáció- és evolúciógenetika	145
11.1. Populációgenetika.....	145
11.1.1. Mintagyűjtések típusai.....	145
11.1.2. Biológiai minta gyűjtése populációgenetikai vizsgálatokhoz.....	146
11.1.3. Hardy–Weinberg-eloszlás	147
11.1.4. Kapcsoltság és haplotípus	148
11.1.5. Founder populációk.....	151
11.1.6. Asszociációs vizsgálatok	152
11.1.7. Kockázatszámítás	153

11.2. Evolúciógenetika	154
11.2.1. A humán genomot formáló gén-környezet kölcsönhatások	154
11.2.2. Genetikai sodródás.....	155
11.2.3. Miért gyakori néhány súlyos betegséget okozó mutáció?	155
11.2.4. Példák a genomot formáló szelekciós hatásokra	157
11.3. Fejezethez tartozó kérdések	158
12. A genom és a környezet kölcsönhatása	160
12.1. Mutációk penetranciája.....	160
12.2. Nagy penetranciájú mutációk és a környezet kölcsönhatása.....	161
12.3. Példák kis penetranciájú mutációk és a környezet egymásra hatására.....	162
12.4. Dohányzás és a genom kölcsönhatása.....	162
12.4.1. Dohányzásra való hajlam genomikai háttere.....	163
12.4.2. Dohányzás és gének kölcsönhatása betegség-hajlamokban.....	165
12.4.3. Dohányzás-gén kölcsönhatás multifaktoriális betegségekben.....	166
12.5. Gén-környezet kölcsönhatás vizsgálata a genomikai érásban.....	172
12.6. Nutrigenetika és nutrigenomika.....	176
12.7. A gén-környezet kölcsönhatás vizsgálat jövője	177
12.8. Irodalom.....	177
12.9. A fejezethez kapcsolódó kérdések.....	179
13. Farmakogenomika	181
13.1. A farmakogenomika céljai.....	181
13.1.1. Gyógyszerfejlesztés.....	181
13.1.2. Gyógyszermellékhatások.....	182
13.2. Gyógyszermellékhatások genomikai háttere	184
13.3. Farmakogenomikai kutatások nehézségei	184
13.4. Farmakokinetikát befolyásoló gének, génvariációk	186
13.5. Farmakodinamikát befolyásoló gének, génvariációk.....	187
13.6. Példák farmakogenetikai vizsgálatokra, eredményekre.....	188
13.6.1. Statinok farmakogenetikája.....	188
13.6.1.1. Clopidogrel	190
13.6.2. Az asztma farmakoterápiája.....	190
13.6.3. β -agonisták farmakogenetikája.....	191
13.7. A farmakogenomika jövője.....	193
13.8. Irodalom.....	194
13.9. A fejezethez kapcsolódó kérdések.....	196
14. Betegségek rendszerbiológiai megközelítése	198
14.1. Bevezetés	198
14.2. Kölcsönhatások ábrázolása	198
14.3. A humán interaktom	199
14.4. Betegségének a hálózatokban	200
14.5. Betegség-hálózatok	202
14.6. Csomópontok és élek	203
14.7. Közös gén hipotézis	204
14.8. Közös metabolikus útvonal hipotézis.....	205
14.9. Közös miRNS-hipotézis	206
14.10. Fenotípus betegség-hálózat.....	206
14.11. A rendszerbiológiai módszerek alkalmazása.....	206
14.12. Irodalom	209
14.13. A fejezethez tartozó kérdések.....	210

15. A genetikai kutatás bioetikai, kutatásetikai kérdései	212
15.1. Előzmények	212
15.2. A genetikai kutatás etikai kihívást hordozó területei, a „határok” kérdése	213
15.3. A biobankok.....	216
15.4. Néhány általános etikai vonatkozású kérdés	217
15.5. A genetikai kutatásokra specifikus bioetikai és kutatásetikai kérdések	218
15.6. A genetikai eredetű információk kereskedelmi hasznosításának etikai kérdései	218
15.7. A genetikai kutatás, a biobankok, adatok kezelésének etikai és jogi szabályozása	219
15.8. Konklúzió.....	220
15.9. Irodalom.....	220
15.10. Fejezethez tartozó kérdések.....	220